

Anadolu'da İslâm'ın Yayılmasında Öncü Bir Muhaddis: Ebû İshak el-Fezârî (ö. 188/804)

A Pioneering Muhaddith in the Spread of Islam in Anatolia: Abū Ishaq al-Fazārī (d. 188/804)

Kahraman Bulgurcu

Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim
Dalı, Konya/Turkey

Assist. Prof., Selçuk University, Faculty of Theology, Department of Quran Reading and Recitation Sci-
ence

kahraman.bulgurcu@selcuk.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0002-1914-0703>

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Information / Makale Bilgisi

Received / Geliş Tarihi: 17.02.2025

Accepted / Kabul Tarihi: 18.06.2025

Published / Yayın Tarihi: 30.06.2025

DOI: 10.31591/istem.1641681

Cite as / Atıf: Bulgurcu, Kahraman. "Anadolu'da İslâm'ın Yayılmasında Öncü Bir Muhaddis: Ebû İshak el-Fezârî (ö. 188/804)". *İstem* 45 (2025), 165-186. <https://doi.org/10.31591/istem.1641681>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright / Telif Hakkı: "Authors retain the copyright of their works published in the journal, and their works are published under the CC BY-NC 4.0 license. / Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC-BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır."

Anadolu'da İslâm'ın Yayılmasında Öncü Bir Muhaddis: Ebû İshak el-Fezârî (ö. 188/804)

Öz

Dört halife döneminde Arabistan yarımadasının dışındaki topraklara fetih hareketi yapan Müslümanlar, bu fetihler sonucunda Ürdün, Filistin, Suriye, Irak ve İran bölgelerinin yanında Anadolu'nun güneyindeki Antakya, Tarsus, Misis ve Adana gibi şehirleri ele geçirmişlerdir. Bizans sınırındaki suğûr bölgelerinde tam hâkimiyet ise Emeviler döneminde sağlanmıştır. Hâkimiyet sağlanan bu şehirlere Müslümanlar yerleşerek buraların İslâmlaşması için gayret göstermişlerdir. Halkla beraber onları aydınlatacak ve yol gösterecek ilim ehli de buralara gelerek yerleşmiştir. Bu şehirlerden Misis'e gelip yerleşen âlimlerden biri de Ebû İshak el-Fezârî'dir (ö. 188/804). Ebû İshak el-Fezârî hicri ikinci asırda yaşamış tebeu't-tâbiîn neslinden fıkıh ve hadis alanında uzmanlaşmış bir âlimdir. Onun yaşadığı hicri ikinci asır hadis rivayetinin, tedvin ve kısmen de tasnifinin yapılmaya başlandığı bir dönemdir. Irak, Şam ve Hicaz bölgelerinde ilim öğrendikten sonra sınır boylarındaki şehirlerden Misis'e gelerek orada hem ilim öğretmiş hem de cihad etmiştir. Yaklaşık kırk yıl Misis'te yaşamış ve orada vefat etmiştir. Devletler arası hukuk alanında Kitâbü's-Siyer isimli bir kitap yazdığı ve onun alanında yazılan ilk eserlerden olduğu bilinmektedir. Ancak bu eserin az bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Anadolu'da İslâm'ın yayılmasında ve oranın Müslümanlaşmasında büyük gayreti olan Ebû İshak el-Fezârî'nin hadisçi kimliğine dair herhangi bir çalışmanın yapılmadığı görülmüştür. Böylesine önemli bir âlimin hadisçilik yönünün araştırılmasının ve tanıtılmasının önemli olduğu düşünülmüştür. Bu sebeple onun rivayetleri Kütüb-i Sitte, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i ve Abdullah b. Abdirrahmân ed-Dârimî'nin Sünen'inden araştırılmıştır. Bu araştırma sonucunda 106 merfû, iki mevkuf ve yedi de maktû olmak üzere 115 rivayeti tespit edilmiştir. Ayrıca onun ilim aldığı hocaları ve talebeleriyle ilim ağı, ortaya çıkarılmış, rivayetlerinin hangi konularda yoğunlaştığı analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Ebû İshak el-Fezârî, Kitâbü's-Siyer, Misis, Anadolu.

A Pioneering Muhaddith in the Spread of Islam in Anatolia: Abû Ishaq al-Fazârî (d. 188/804)

Abstract

During the period of the four caliphs, the Muslims, who made conquest movements to the lands outside the Arabian peninsula, conquered Jordan, Palestine, Syria, Iraq and Iran as a result of these conquests, as well as cities such as Antakya, Tarsus, Misis and Adana in the south of Anatolia. Full sovereignty in the Byzantine border regions was achieved during the Umayyad period. Muslims settled in these cities and endeavoured to Islamise them. Along with the people, the people of knowledge who would enlighten and guide them also came and settled here. One of the scholars who came and settled in Misis was Abu Ishaq al-Fazârî (d. 188/804). Abû Ishaq al-Fazârî was a scholar specialised in fiqh and hadith from the generation of taba al-tâbiîn who lived in the second century of Hijri. The second century of Hijri, in which he lived, was a period in which hadith narration, collection and partially classification began to be made. After learning science in Iraq, Damascus and Hijaz regions, he came to Misis from the cities along the borders and both taught science and fought jihad there. He lived in Misis for about forty years and died there. It is known that he wrote a book titled Kitâb al-Siyer in the field of interstate law and that it was one of the first works written in his field. However, a small part of this work has survived to the present day. It has been observed that no study has been conducted on the hadithist identity of Abû Ishaq al-Fazârî, who had a great effort in the spread of Islam in Anatolia and the Islamisation of that region. It is thought that it is important to investigate and introduce the hadithist aspect of such an important scholar. For this reason, his narrations were researched from the Massa al-Sitta, Ahmad b. Hanbal's Musnad and Abdullah b. Abdirrahmân ed-Dârimî's Sunan. As a result of this research, 115 narrations, 106 merfû, two mawquf and seven maktû, were identified. In addition, the network of his teachers and students from whom he received knowledge was revealed and the subjects on which his narrations were concentrated were analysed.

Key Words: Hadith, Abû İshâq al-Fazârî, Kitâb al-Siyar, Misis, Anatolia.

Giriş

Anadolu, birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve Anadolu'ya farklı zamanlarda farklı devletler hâkim olmuştur. Müslümanlar dört halife döneminde fetih hareketleri sonucunda Anadolu'nun güneyine fetihler yapmaya başlamışlar, miladi sekizinci asrın başlarından itibaren de burada tam hâkimiyetlerini sağlamışlardır. Bu fetihler sonucunda Antakya, Tarsus, Adana ve Misis gibi şehirlere Müslümanlar yerleşmiş, aynı zamanda oralarda ilmi faaliyetlerde bulunmuşlardır. İslâm'ın yayılması için farklı bölgelerden gelen bazı âlimler bu şehirlere gelmişler ve oralarda ilim öğretmişlerdir. Bir kısmı bu ilmi faaliyetlerden sonra zikri geçen yerlerden ayrılırken kimisi ise buralara yerleşmişlerdir.

Anadolu'ya gelip oraya yerleşen âlimlerden biri de Ebû İshak'tır. O, Misis (bugün Adana merkez ilçesine bağlı Yakapınar bucağı) şehrine yerleşmiştir. Misis şehri Ebû Ubeyde b. Cerrâh veya onun kumandanlarından Meysere b. Mesrûk tarafından ele geçirilmiş fakat Halife Abdülmelik b. Mervân zamanındaki iç karışıklıklar sebebiyle 65/685 yılında Bizans tarafından geri alınmıştır. Şehir, 84/703 yılında Abdülmelik b. Mervân'ın (ö. 86/705) oğlu Abdullah tarafından yeniden ele geçirilmiş ve iç kalesi eski hali üzerine tekrar inşa edilmiştir.¹

Ebû İshak Misis'te ilim öğretmiş, orayı savunan bir murabıt olarak yeri geldiğinde cihat etmiştir. Nitekim bu çabalar sonucunda Misis'te de birçok âlim yetişmiştir. Misis'te sadece hadis alanında çoğu hicri ikinci ve üçüncü asırda yaşamış; 28'i *Kütüb-i Sitte*'de, 28'i ise *Kütüb-i Sitte* dışındaki hadis kitaplarında rivayeti bulunan 56 hadis âlimi olduğu bildirilmiştir.² Hadis tarihinin rivayet, tedvin ve tasnif dönemlerinde önemli merkezler haline gelmiş Anadolu coğrafyasındaki bu şehirler ve buraların adeta tapusu konumundaki âlimlerle ilgili yapılan araştırmalar henüz beklenen yeterliliğe ulaşmamıştır.

Tespit edilebildiği kadarıyla Ebû İshak'ın hadisçilik yönüyle ilgili herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Hasan Güleç'in yazdığı oldukça kısa bir ansiklopedi maddesi³ ile *Kitâbü's-Siyer* isimli kitabı hakkında Ömer Sabuncu ve Mahmut Sabuncu'nun "Ebû İshak el-Fezârî (ö. 188/804) ve Kitâbü's-Siyer Adlı Eser" adlı bir makalesi doğrudan Ebû İshak'ı konu edinen çalışmalardır.⁴ Ali Osman Ateş, Adana ve çevresinde yaşayan hadis âlimleri hakkındaki makalesinde⁵ ve Mustafa Aydın "Anadolu'da İslâmiyet'in Yayılmasında Muhaddislerin Rolü" isimli tebliğinde Ebû İshak'tan kısaca⁶ bahsetmişlerdir.⁷

¹ Işık Demirkent, "Misis", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/178.

² Ali Osman Ateş, "İlk Dört Asırda Adana ve Çevresinde Yaşayan Hadis Âlimleri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 2/1 (01 Mart 2002), 9-30, 47.

³ Hasan Güleç, "Fezârî, Ebû İshak", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 12/539.

⁴ Ömer Sabuncu - Mahmut Sabuncu, "Ebû İshak el-Fezârî (ö. 188/804) ve Kitâbü's-Siyer Adlı Eseri", *Harran İlahiyat Dergisi* 51 (15 Haziran 2024), 311-332.

⁵ Ateş, "İlk Dört Asırda Adana ve Çevresinde Yaşayan Hadis Âlimleri", 9-11.

⁶ Mustafa Aydın, "XVI. Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu", *Anadolu'da İslâmiyet'in Yayılmasında Muhaddislerin Rolü (Adana, Misis ve Tarsus Özelinde)* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2022), 210-211.

Bu çalışmada öncelikle Ebû İshak el-Fezârî'nin hayatı ve ilim çevresi ana hatlarıyla ele alınacak ve onun hadis rivayetindeki yeri tespit edilerek hadisçiliği üzerinde durulacaktır.

1. Hayatı

Ebû İshak el-Fezârî, Adnânîlere mensub bir Arab kabilesi olan Fezâre kabilesindendir. Kabilenin nesebi Fezâre b. Zübyân b. Bagîd b. Reys b. Gatafân b. Sa'd b. Kays Aylân b. Mudar b. Nizâr b. Mead vasıtasıyla Adnân'a ulaşır.⁸ Benû Fezâre, Gatafân'ın bir kolu olup önemli bir kabiledir. Hz. Peygamber döneminde Benû Fezâre'nin lideri Uyeyne b. Hısn olup Hz. Peygamberle farklı zamanlarda görüşmüş bir kişidir.⁹ İslâm tarihinde Fezâre kabilesinden meşhur birçok âlim ve devlet adamı yetişmiş olup Ebû İshak da onlardan biridir.¹⁰

Ebû İshak'ın tam ismi İbrahim b. Muhammed b. Hâris b. Esmâ b. Hârice b. Hısn olup,¹¹ nesebi Hz. Peygamber'le (s.a.v.) Mudar'da birleşmektedir. Büyük dedesi Hârice b. Hısn sahâbî olup İslâm tarihinde isminden sıkça bahsedilen Uyeyne b. Hısn'ın (ö. 30/650) kardeşidir.¹² Ebû İshak'ın doğum tarihi hakkında kaynaklarda bir bilgi tespit edilememiştir. Ancak onun ilk vefat eden hocalarının ölüm tarihine bakıldığında hicri 100 civarlarında doğduğu anlaşılmaktadır.¹³ Kûfe'de¹⁴ doğduğu anlaşılan Ebû İshak, ilk eğitimini orada almıştır. Memleketindeki ilim

→

⁷ Anadolu'da yaşamış ilk dönem hadis âlimleri hakkında Abdulkadir Evgin Tarsuslu Hadis Âlimleri isimli bir kitap yazmıştır. Abdulkadir Evgin, *Tarsuslu Hadis Âlimleri* (Tarsus: Tarsus Belediyesi Kültür Yayınları, 2013). Yine Recep Tuzcu, İshak b. İsa et-Tabbâ' (ö. 215/830) ve Muhammed b. İsa et-Tabbâ' (ö. 224/839) ile ilgili makale yazmış sonra Muhammed b. İsa ile ilgili çalışmasını genişleterek kitap haline getirmiştir. Recep Tuzcu, "İshak b. İsa et-Tabbâ' (ö. 215/830) ve Hadis İlimindeki Yeri", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* XXIX/3 (2018), 570-592.; Recep Tuzcu, "Adanalı Muhammed b. İsa b. Necîh et-Tabbâ (ö. 224/839) ve Hadis İlimindeki Yeri", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* XXIV/1 (2013), 1-16.; Recep Tuzcu, *Adanalı Muhaddis Muhammed b. İsa Tabbâ'* (İstanbul: Kitap Dünyası, 2024).

⁸ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 8/539; Mehmet Ali Kapor, "Fezâre (Benî Fezâre)", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/538.

⁹ Bünyamin Erul, "Uyeyne b. Hısn", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/240-242; Ali Dadan, "Câhiliye Bedevî Arap Zihninin Son Peygamberle İmtihanı: Uyeyne b. Hısn Örneği", *İSTEM* 36 (31 Aralık 2020), 229-252.

¹⁰ Onlar arasında şu isimler zikredilebilir. Muhammed b. İbrâhim el-Fezârî, İbrâhim b. Habîb el-Fezârî, Ömer b. Hübeyre el-Fezârî ve oğlu Yezîd b. Ömer, Adî b. Ertat el-Fezârî, Mugîre b. Abdullah el-Fezârî ve Mervân b. Muâviye el-Fezârî. Kapor, "Fezâre (Benî Fezâre)", 12/538.

¹¹ Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'ir-ricâl*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400/1980), 2/167.

¹² Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Tehzîbü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâ'ir-ricâl*, thk. Güneym Abbas Güneym - Mecdî Seyyid Emîn (Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse li't-Tıbbâ'a ve'n-Neşr, 1425), 1/260; Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ebî'l-Kerem Muhammed el-Cezerî İbnü'l-Eşîr, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-şahâbe*, thk. 'Alî Muhammed Mu'avvi'd, 'Adil Ahmed 'Abdulmevcûd (b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), 2/107.

¹³ İbn Hibbân, onun 28 yaşında hadis yazmaya başladığını bildirmektedir. Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî İbn Hibbân, *es-Sikât* (Hindistan: Dâiratü'l-Me'ârifü'l-'Osmâniyye, 1393/1973), 6/23. Zehebî'de 80 yaşını geçtiğini bildirmiştir. Zehebî, *Siyer*, 8/541. Bu sebeple ilk vefat eden hocası Ebû İshâk es-Sebî'nin hicri 127 yılında vefat ettiği düşünüldüğünde Ebû İshak'ın hicri 100 civarlarında doğduğu anlaşılmaktadır.

¹⁴ İbn Hibbân Vâsıt'ta doğduğunu bildirmiş, fakat ondan başka herhangi bir kimse bu bilgiyi nakletmemiştir. İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/23.

ortamından faydalandıktan sonra ilim öğrenmek için farklı şehirlere gitmiştir. Hocalarının nisbelerine bakıldığında Basra, Vâsıt, Bağdat, Humus, Dimaşk, Mekke ve Medine gibi şehirlere gittiği görülmektedir. Fakat Kûfe, Şam ve Misis'te ikamet ettiği ortaya çıkmaktadır.¹⁵ Ebû İshak'ın Mısır ve Yemen bölgelerine ise gitmediği anlaşılmaktadır.

Ebû İshak'ın büyüdüğü şehir olan Kûfe'de en çok istifade ettiği âlim, büyük muhaddis ve fakih Süfyân es-Sevrî'dir (ö. 161/778). Günümüze az bir kısmı ulaşmış *Kitâbü's-Siyer*'inde hocası Süfyân'dan yaklaşık yetmiş rivayeti bulunduğu zikredilmiştir.¹⁶ Ebû İshak, Kûfe'den ayrıldıktan sonra da hocasıyla mektuplaşarak irtibatını devam ettirmiştir. Bir keresinde Süfyân yazdığı mektupta ona, "Seni hadis konusunda ve onun şöhreti hakkında uyarıyorum." diye yazmıştır.¹⁷ Yine o, insanı ilimden alıkoyan liderlik gibi şeylerden uzak durmasını da ona tavsiye etmiştir.¹⁸ Böylece Süfyân,¹⁹ ilmin sadece Allah için öğrenilmesine vurgu yapmış, ilimle dünyalık elde etme ve şöhret elde ederek birileri tarafından gösterilme gibi başka amaçlardan sakınılması konusunda uyarılarda bulunmuştur.

Ebû İshak, Kûfe'den sonra gittiği Şam'da meşhur hadis ve fıkıh âlimi Evzâî'den (ö. 157/774) uzun süre ilim almıştır. Nitekim Ebû İshak'la ilgili bilgi veren biyografi eserlerinde o, Kûfî nisbesi yanında Şâmî nisbesiyle de anılmaktadır.²⁰ Onun 150/767 yılından önce Şam'dan ayrılıp Misis'e yerleştiği anlaşılmaktadır.²¹ Nitekim o, Dimaşk ve Süğur²² bölgesinde hadis rivayet etmiştir.²³

¹⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, 2/167.

¹⁶ Sabuncu - Sabuncu, "Ebû İshak el-Fezârî (ö. 188/804) ve Kitâbü's-Siyer Adlı Eseri", 318.

¹⁷ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ma'în Yahyâ b. Ma'în, *Min Kelâmi Ebî Zekeriyâ Yahyâ b. Ma'în fî'r-Ricâl*, thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf (Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, ts.), 29.

¹⁸ Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî b. Sâbit el-Bağdâdî Haţib el-Bağdâdî, *el-Câmi'u li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmî*, thk. Mahmûd et-Taḥḥân (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1983/1403), 1/321.

¹⁹ Süfyân'ın hadis öğrenmeyle ilgili bazı tavsiyeleri için bk. Ömer Faruk Akpınar, "Süfyân es-Sevrî'nin Hadis Tarihindeki Yeri Bir Muhaddis Olarak Süfyân es-Sevrî", *Diyanet İlmî Dergi* 51/1 (01 Mart 2015), 39-40.

²⁰ Zehebî, *Siyer*, 8/539.

²¹ Ebû İshak'ın kardeşi, Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) fetvası sebebiyle Ehl-i beytten Ebû'l-Hasen İbrâhîm b. Abdillâh b. el-Hasen'in (ö. 145/763) Abbâsi Devleti'ne isyanına katılmış ve bu isyanda vefat etmiştir. Bu olaydan sonra Kûfe'ye gelen Ebû İshak, Ebû Hanîfe'yle görüşmüş ve ona serzenişlerde bulunmuştur. Bu konuşma esnasında Ebû Hanîfe ona nereden geldiğini sormuş; o da Misis'ten geldiğini söylemiştir. Onların birbirleriyle olan konuşmalarından aralarında mesafe olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple o, Ebû Hanîfe ile görüşmüş fakat ondan ilim öğrenmemiştir. bk. Ebû Abdurrahman Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *es-Sünne*, thk. Muhammed b. Sa'îd b. Sâlim el-Kahtânî (Dammâm: Dâru İbnî'l-Kayyim, 1406), 1/218-219. Bu olay isyandan sonra yani hicri 145 ile Ebû Hanîfe'nin ölüm tarihi olan hicri 150 arasında olmuştur. Bu sebeple Ebû İshak'ın, Ebû Hanîfe'nin ölüm tarihinden önceki yıllarda Misis'e yerleştiği anlaşılmaktadır.

²² Bizans sınırına en yakın bölgede bulunan sağlam kale ve şehirleri ifade etmek için kullanılan bir terimdir. bk. Casim Avcı, "Sugûr", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/473.

²³ Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefayâtü'l-meşâhîri'l-a'lâm*, thk. 'Umar 'Abdusselâm et-Tedmurî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1413/1993), 12/54; Ebû'l-Kâsım 'Alî b. el-Hasen İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimesşk*, thk. 'Amr b. Ğurâme el-'Umrevî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 7/120.

Ebû İshak ölümüne kadar yaklaşık kırk yıl Misis'te yaşamıştır. Ebû İshak Misis'te hem ilim öğretmiş hem de bir murabıt²⁴ olarak cihat etmiştir.²⁵ Nihayet, 188/804 yılında orada vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.²⁶

Ebû İshak'ın mesleği ile ilgili kaynaklarda bir bilgiye ulaşılamamıştır. Resmi görev de almamıştır. Halife Hârûnürreşîd'in yüklü miktardaki yardımını da biz durumu iyi olan bir aileyiz diyerek reddettiği zikredilmiştir.²⁷

2. Hocaları

Ebû İshak zamanın önemli hocalarından ilim öğrenmiştir. Onun hocalarını Mizzî (ö. 742/1341) şöyle zikretmiştir:

Ebû İshâk es-Sebî (ö. 127/745), Muğîre b. Mıksem el-Kûfî (ö. 133/751), Atâ b. es-Sâib (ö. 136/753), Abdülmelik b. Umeyr b. Süveyd (ö. 136/753), Leys b. Ebî Süleyman el-Kûfî (ö. 138/755), İsmail b. Ümeyye el-Kuraşî (ö. 139/756), Hasen b. Ubeydullah en-Nehaî el-Kûfî (ö. 139/756), Yunus b. Ubeyd el-Basrî (ö. 139/756), Abdullah b. Abdurrahman el-Ensârî (ö. 130+), Süheyl b. Ebî Salih (ö. 140/757), Hâlid el-Hazzâ (ö. 141/758), Musa b. Ukbe (ö. 141/758), Eslem el-Minkarî el-Kûfî (ö. 142/759), Ebû İshak eş-Şeybânî (ö. 142/759),²⁸ Humeyd et-Tavîl (ö. 143/760), Yahya b. Saîd el-Ensârî (ö. 143/760), Abdurrahman b. Ayyâş el-Medenî (ö. 143/760), İsmail b. Ebî Hâlid el-Ahmesî el-Becelî (ö. 145/762), Salih b. Muhammed b. Zâide (ö. 145/762), Ubeydullah b. Ömer b. Hafs (ö. 147/764), Hişâm b. Urve (ö. 146/763), Muhammed b. Aclân el-Kuraşî (ö. 148/765), Süleyman b. Mihrân el-A'meş (ö. 148/765), Abdullah b. Avn el-Müzenî (ö. 151/768), Mis'ar b. Kidâm el-Kûfî (ö. 155/771), Abdullah b. Şevzeb el-Basrî (ö. 156/772), Abdurrahmân b. Amr el-Evzâî (ö. 157/774), Yunus b. Ebî İshak es-Sebî (ö. 159/775), Şu'be b. Haccâc el-Basrî (ö. 160/776), Zâide b. Kudâme (ö. 161/777), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Mufaddal b. Sadaka el-Kûfî (ö. 161/778), Şuayb b. Ebû Hamza el-Hımsî (ö. 162/779), Âsım b. Muhammed b. Zeyd el-Umerî (ö.

²⁴ Onun rivayet ettiği hadislerden biri de Allah yolunda ribat yapan kimseye verilecek mükafatla ilgilidir. bk. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420), 39/132 (No. 23728).

²⁵ Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât min ricâli ehli'l-ilm ve'l-hadîş ve min ed-du'afâ ve zikri mezâhibihim ve ahhâbârihim*, thk. 'Abdul'âlim 'Abdul'âzım el-Bestevî (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1405), 1/205.

²⁶ Ebû İshak'ın ölüm tarihi olarak 185/801, 186/802 ve 188/804 yılları verilmektedir. Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru Şâdir, 1388/1968), 7/488; Ebû 'Amr Hâlife b. Hayyât el-'Uşfurî Hâlife b. Hayyât, *Tabakâtü Hâlife b. Hayyât*, thk. Suheyl Zekkâr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1993), 582; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb* (Hindistan: Dâiratü'l-Me'ârifü'l-'Osmâniyye, 1326/1908), 1/152. İbn Sa'd ve Hâlife sadece 188/804 yılını vermişlerdir. Onların ilk dönem âlimlerinden olması ve İslam Ansiklopedisi'nin de aynı tarihi kabul etmesi sebebiyle Ebû İshak'ın ölüm tarihi olarak 188/804 yılı alınmıştır.

²⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/284.

²⁸ *Tehzîbü'l-Kemâl*'de hocaları arasında Süleymân b. Ebû İshak eş-Şeybânî ismi geçmektedir. Halbuki Ebû İshak eş-Şeybânî, Süleymanın meşhur künyesi olup babası ise Ebû Süleyman'dır. Dolayısıyla onun ismi Süleymân b. Ebî Süleyman Ebû İshak eş-Şeybânî'dir. Muhtemelen yazmalardan ve tahkik esnasında yapılan bir yanlışlık sebebiyle onun künyesi babasının ismi olarak yazılmıştır. Onun ismi ve Ebû İshak el-Fezârî'nin hocası olduğuyla bilgi için bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, 11/444-445; Zehebî, *Siyer*, 6/194.

163/780), Saîd b. Abdülazîz ed-Dımaşkî (ö. 167/783), Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797), Küleyb b. Vâil, Mahled b. Hüseyin el-Basrî el-Massîsî (ö. 191/806), Musa b. Ebî Âişe el-Kûfî, Âsım b. Küleyb, Alâ b. Müseyyib el-Kûfî, Yezid b. es-Simt, Ebân b. Ebî Ayyâş ve İbrahim b. Kesîr el-Beyrûtî'dir.²⁹

Mizzî, Ebû İshak'ın *Kütüb-i Sitte*'de kendilerinden rivayette bulunduğu bazı hocalarını zikretmemiştir. Onlar, *Sahîh-i Buhârî*'de Mâlik b. Enes; *Sünen-i Tirmizî*'de Süfyân b. Hüseyin (ö. 153/770); *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da Âsım b. Süleyman el-Ahvel el-Basrî (ö. 141/758); *Sünen-i Nesâî*'de Mutarrif b. Tarîf el-Kûfî (ö. 133/751), İbn Cüreyc (ö. 150/767) ve Şerîk b. Abdullah en-Nehaî (ö. 177/794), hem *Sünen-i Ebû Dâvûd* hem de *Sünen-i Nesâî*'de Saîd b. İyâs el-Cüreyrî el-Basrî (ö. 144/761) ve İbn Mâce'nin *Sünen*'inde Ebû Şeybe'dir. Ayrıca Ebû İshak'ın hocaları arasında Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Dâvûd b. Ebî Hind el-Basrî (ö. 139/756), Muhammed b. Ebî Hafsa el-Basrî (ö. 150/767), Safvân b. Amr el-Hımsî ve Ebû Mâlik el-Eşcaî (ö. 140/757) ve *Sünen-i Darimî*'de de Hişâm b. Hasan el-Ezdî el-Basrî (ö. 146/763) bulunmaktadır.

Hocalarından bazıları tâbiîn neslindedir. Ebû İshak es-Sebîî, Humeyd et-Tavîl, Abdullah b. Abdurrahman el-Ensârî, Musa b. Ukbe, Ebû İshak eş-Şeybânî, Ubeydullah b. Ömer, A'meş, Hâlid el-Hazzâ, Âsım b. Süleyman el-Basrî, Yunus b. Ebî İshak, İbn Cüreyc, Abdullah b. Avn el-Müzenî, Atâ b. es-Sâib, Ebû Mâlik el-Eşcaî, Süheyl b. Ebî Salih, Abdülmelik b. Umeyr, Yunus b. Ubeyd, Hişâm b. Urve, İsmail b. Ebî Hâlid el-Ahmesî el-Becelî, Muhammed b. Aclân el-Kuraşî ve Yahya b. Saîd el-Ensârî'dir.

Hocaları içinde Musa b. Ukbe, Ubeydullah b. Ömer, İbn Cüreyc, Evzâî, Şu'be b. Haccâc, Süfyân es-Sevrî, Zâide b. Kudâme, Abdullah b. Mübârek ve Mâlik b. Enes gibi kişilerin eser sahibi âlimler olduğu görülmektedir.

Rivayetlerinin de incelendiği bu çalışmada, Ebû İshak'ın kendilerinden en çok rivayeti bulunan üç hocası A'meş, Süfyân es-Sevrî ve Humeyd et-Tavîl'dir. En çok mülazemette bulunduğu ve aynı zamanda kendilerinden fıkıh da öğrendiği hocaları ise Süfyân es-Sevrî ve Evzâî'dir. İmam Mâlik ile muhtemelen hac için gittiği zaman diliminde Medine'de görüşüp ondan ilim öğrenmiştir. Ebû Hanîfe ile de görüşmesine rağmen ona karşı mesafeli olduğu için ondan ilim almamıştır.³⁰ Yine Ebû Yusuf'la da görüşmüş hem onu hem de hocası Ebû Hanîfe'yi Halife Hârûnürreşid'in yanında eleştirmiştir.³¹ Bu sebeple Ebû İshak'ın onlarla arasının iyi olmadığı anlaşılmaktadır.

3. Talebeleri

İbn Asâkir (ö. 571/1176) ve Mizzî, Ebû İshak'ın yirmi civarında talebesinden bahsetmiştir.³² Evzâî, Süfyân es-Sevrî³³ ve Abdullah b. Mübârek Ebû İshak'ın

²⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'ir-ricâl*, 2/167-168.

³⁰ eş-Şeybânî, *es-Sünne*, 1/218-219.

³¹ Ebû Muhammed 'Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Haydarabad; Beyrut: Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-Arabî, 1371), 1/284.

³² İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 7/119-120; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'ir-ricâl*, 2/168-169.

hem hocaları hem de talebeleridir.³⁴ Muhammed b. Seleme el-Harrânî (ö. 192/807), Ali b. Bekkâr el-Massîsî (ö. 207/822), Muhammed b. Kesîr el-Massîsî (ö. 216/832), Amr b. Muhammed en-Nâkıd (ö. 232/847),³⁵ Muâviye b. Amr el-Ezdî, (ö. 214/829), Âsım b. Yusuf el-Yerbûî (ö. 220/835), Muhammed b. Selâm el-Bîkendî (ö. 225/839), Mahbûb b. Musa el-Antâkî (ö. 231/846), Abdullah b. Avn el-Harrâz el-Hilâlî (ö. 232/847), Ebû Tevbe el-Halebî et-Tarsûsî (ö. 241/855), Musa b. Eyyûb en-Nasîbî,³⁶ Muhammed b. Abdurrahman b. Sehm el-Antâkî (ö. 150-160), Abdûlmelik b. Habib Ebû Mervân el-Massîsî (ö. 238/851)³⁷ Muhammed b. Uyeyne el-Fezârî,³⁸ Musa b. Hâlid eş-Şâmî³⁹ ve birçok kişi ondan ilim öğrenmiştir.⁴⁰

Ebû İshak'ın talebelerine bakıldığında onların çoğunun Harran, Misis, Antakya, Tarsus, Nusaybin gibi Anadolu şehirlerinden olduğu görülmektedir. Bundan da hicri ikinci asırda bu şehirlerin ilim merkezi olduğu, buralarda âlimlerin bulunduğu ve onlardan ilim öğrenmek için hem o şehirlerden hem de başka yerlerden talebelerin geldiği anlaşılmaktadır. Nitekim Abdullah b. Mübârek'in elinde kâğıt tomarlarıyla Ebû İshak'ın yanında ondan ilim öğrendiği zikredilmiştir.⁴¹ Yine Ebû Hâtım er-Râzî (ö. 277/890) de Misis'e ilim öğrenmek için gelen âlimlerdendir.⁴² Dolayısıyla Ebû İshak'ın yaşadığı şehirde talebeler yetiştirerek Anadolu'da İslâm'ın ve hadis ilminin yayılmasına çok ciddi katkıda bulunduğu belirtilebilir.

4. İlmî Kişiliği

Ebû İshak tebeu't-tâbiîn neslinden bir âlimdir. Daha çok fıkıh ve hadis ilminde ön plana çıkmıştır. Ebû İshak, zamanın önemli şahsiyetlerinden fıkıh ve hadis âlimi Evzâî, Süfyân es-Sevrî ve Mâlik b. Enes, muhaddis ve kâri A'meş ve siyer âlimi Musa b. Ukbe gibi âlimlerden ilim öğrenmiştir. Önce Kûfe ve Dimaşk'ta ilmi faaliyetlerde bulunduktan sonra sınır bölgesinde bulunan suğûr şehirlerine gitmiş; Misis'te yaşamış ve orada hem ilim öğretmiş hem de cihat etmiştir. Nitekim Süfyân b. Uyeyne "Müslümanlar arasında Ebu İshak el-Fezari'den daha faydalı ve İslâm halkını savunan birini tanımıyorum." diyerek onun mücahidlik yönüne

→

³³ Zehebî, *Siyer*, 8/539; Zehebî, *Tezhîbü Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'ir-ricâl*, 1/261.

³⁴ İbn Asâkir ve Mizzî, Abdullah b. Mübârek'i hem hoca hem talebeleri arasında zikretmişlerdir. İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 7/119, 122; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'ir-ricâl*, 2/167-168.

³⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'ir-ricâl*, 2/168-169.

³⁶ Zehebî, *Tezhîbü Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'ir-ricâl*, 1/261.

³⁷ Zehebî, *Siyer*, 8/540.

³⁸ Ebû İshak'ın damadıdır. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, thk. Heyet (Haydarabad: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-'Osmâniyye, ts.), 1/204. *Sünen-i Dârimî*'de Ebû İshak'tan on bir rivayeti vardır. Bazıları için bk. Ebû Muhammed 'Abdullah b. 'Abdurrahmân ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî (Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğni, 2000), "Mukaddime", 19 (No. 149), 23 (No. 213-214), 32 (No. 355).

³⁹ Dârimî, "Salât", 117 (No. 1440), "Rüya", 13 (No. 2199), "Fezâilü'l-Kur'ân", 1 (No. 3355, 3356, 3357).

⁴⁰ Zehebî, *Siyer*, 8/540.

⁴¹ İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/285.

⁴² İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/68; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'ir-ricâl*, 11/76.

vurgu yapmıştır.⁴³ Bu sebepten olsa gerek onun naklettiği hadislerin yarısı cihadla ilgili rivayetlerden oluşmaktadır.

Ebû İshak yaşadığı dönemdeki ilim ehli tarafından fazlaca övgüye mazhar olmuştur.⁴⁴ En çok faydalandığı hocası Evzâî birgün bir hadis anlatmış, ona “Bunu sana kim rivayet etti?” diye sorulduğunda o, “Onu bana *es-sâdikü'l-masduûk* olan Ebû İshak rivayet etti.” demiştir.⁴⁵ Böylece o, bir hoca olarak talebesine iltifat etmiş, kendisinden ilim alarak ona verdiği değeri göstermiştir. Ebû Hâtim er-Râzî “Âlimler, Ebû İshak'ın tartışmasız takip edilmesi gereken bir imam olduğu konusunda hem fikirdirler.” demiştir.⁴⁶ İbn Mübârek “Ebû İshak'tan daha faziletli birini görmedim.” derken,⁴⁷ Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/813-14) ise, “Evzâî ve Ebû İshak'ın sünnette imam olduğunu” ifade etmiştir.⁴⁸

Dönemin halifesi Hârûnürreşîd'e katledilmesini emrettiği bir zındığın, “Pe-ki uydurduğum bin hadisi ne yapacaksın?” diye sorması üzerine halife, “Ey Allah düşmanı, Ebû İshak ve İbn Mübârek senin uydurduklarını tek tek ayıklar ve çıkarırlar.” diyerek Ebû İshak'ın ilmine olan güvenini vurgulamıştır.⁴⁹ Verilen örneklerden onun ilimdeki otoritesinin hem ilim ehli hem de yöneticiler tarafından bilindiği apaçık ortadadır.

Ebû İshak, sünnete bağlı, hadis konusunda imam, bidatlerle mücadele eden, iyiliği emredip, kötülükten sakındıran ve üstün bir kişiliğe sahip bir insandı.⁵⁰ Ta'dîli konusunda âlimler ittifak etmişlerdir. Nitekim Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848), Ebû Hâtim er-Râzî, İclî (ö. 261/875), Nesâî (ö. 303/915) ve İbn Hibbân (ö. 354/965) onun sika olduğunu ifade ederken⁵¹ Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) “imam” olduğunu söylemiştir.⁵²

Ebû İshak'ın az da olsa râvi değerlendirmesi yaptığı görülmektedir. Nitekim *Sahîh-i Müslim*'de bir yerde⁵³ ve *Sünen-i Tirmizî*'de ise iki yerde⁵⁴ onun râvi değerlendirmesi bulunmaktadır. Buralarda onun yaptığı değerlendirmelerin üçü

⁴³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/283.

⁴⁴ Onun hakkında yapılan övgüler için bk. İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/281-284; Ebû Nu'aym Ahmed b. 'Abdillâh b. İshâk el-İşfahânî Ebû Nuaym el-İşfahânî, *Hilyetu'l-evliyâ' ve tabakâtu'l-asfiyâ'* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî; Dâru'l-Fikr li't-Tabâ'ati ve'n-Neşri; Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1394/1974), 8/253-254; Zehebî, *Siyer*, 8/540-543.

⁴⁵ Ebû Nuaym el-İşfahânî, *Hilyetu'l-evliyâ' ve tabakâtu'l-asfiyâ'*, 8/254; Zehebî, *Siyer*, 8/541.

⁴⁶ Zehebî, *Siyer*, 8/540.

⁴⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefayâtü'l-meşâhîri'l-a'lâm*, 12/55.

⁴⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/152.

⁴⁹ Zehebî, *Siyer*, 8/542.

⁵⁰ İclî, *eş-Şikât li'l-İclî*, 1/205; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/152.

⁵¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/151; Güleç, “Fezârî, Ebû İshak”, 12/539.

⁵² İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 7/125.

⁵³ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *el-Müsnedü's-şahîhu'l-muhtaşar bi nakli'l-adli ani'l-adli ilâ Rasûlillah sallallâhu aleyhi ve sellem*, thk. Muḥammed Fu'âd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Turâsî'l-'Arabî, ts), “Mukaddime”, 1/25 (No. 7).

⁵⁴ Muḥammed b. İsa b. Şevre b. Mûsa et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muḥammed Şâkir vd. (Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matbaati Muḥtafa el-Bâbî el-Halebî, 1395), “Vesâyâ”, 5 (No. 2120), “Emsâl”, 1 (No. 2859).

de aynı şahıslarla ilgilidir.⁵⁵ Yine aynı şahıslarla ilgili yaptığı değerlendirmeleri başka âlimler de eserlerinde zikretmişlerdir.⁵⁶

Ebû İshak hadis alırken hocalarına bazen sorular sormuştur. Hz. Peygamber'in at yarışı yaptırdığı ve atların yarış yaptığı yerler konu edilince Ebû İshak hocası Musa b. Ukb'e'ye atların yarış yaptığı iki yer arasındaki mesafeyi sormuştur. Buhârî de onun sorusunu ve hocasının cevabını eserine alarak bize ulaştırmıştır.⁵⁷ Yine o, hocalarına fıkhi sorular sormuştur. Kaynaklarda Evzâî,⁵⁸ Süfyân⁵⁹ ve Hişâm'a⁶⁰ sorduğu soruların bir kısmı kendisinden nakledilmiştir.

Ebû İshak *Kitâbü's-Siyer* isimli bir eser telif etmiştir.⁶¹ Kaynaklarda farklı isimlerle de zikredilen ve İslâm devletler hukukuna dair ilk telifattan sayılan kitap hakkında İmam Şâfiî "Siyer/devletler hukuku konusunda "benzeri yazılmamıştır" demiştir. Nitekim Şâfiî'nin aynı konudaki eserinde Ebû İshak'ın tertibini esas aldığı zikredilmiştir.⁶²

Ebû İshak'ın Sevrî ve Evzâî gibi en önemli iki hocasının mezhep imamı olmasının, onun fıkhi birikiminde etkili olduğu söylenebilir. Nitekim o, bu birikimin sonucu olarak *Kitâbü's-Siyer*'i telif etmiştir. Ayrıca o, bu uygulamaların bilinmesine en çok ihtiyaç duyulan yerlerden olan Misis'e gitmiş ve oranın halkının ve mücahitlerin bu hükümleri öğrenmelerine aracı olmuştur.⁶³ Belki de sınır boyunda farklı millet ve din mensupları arasında yaşaması, onu devletler hukukuna dair bir kitap telif etmeye sevk etmiştir. Böylece o, ilim hayat birlikteliğine güzel bir örnek olmuştur. Bundan da onun *Kitâbü's-Siyer*'i sadece ilmî bir çalışma yapmak için yazmadığı anlaşılmaktadır.

5. Rivayetlerinin Hadis Literatüründeki Yeri

Ebû İshak'ın rivayetleri başta *Kütüb-i Sitte* olmak üzere hadis kitaplarında yer almıştır.⁶⁴ Onun *Kütüb-i Tis'*adaki rivayetleri, kitaplara göre sayıları, merfû

⁵⁵ Müslim ve Tirmizî, Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî, Zekeriyya b. Adî isnadıyla Ebû İshak el-Fezârî'nin "Bakıyye b. Velîd'in sika/bilinen râvilerden yaptığı rivayetleri alın, İsmail b. Ayyâş'ın ise sika olan ve olmayan râvilerden yaptığı rivayetleri almayın." dediğini aktarmışlardır.

⁵⁶ İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/192; Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebir*, thk. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, 1404), 1/90; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Oşmân Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Alî Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963), 1/242,337; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/325.

⁵⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Buhârî, *Şahîhu'l-Buhârî*, thk. Muştafa Dîb el-Bugâ (Beyrut: Dâru İbn Keşîr, 1414/1993), "Cihad ve's-Siyer", 58 (No. 2715).

⁵⁸ Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed Ebû İshâk el-Fezârî, *es-Siyer*, thk. Fârûk Hammâde (Beyrut: y.y., 1987), 101, 105, 118, 163, 173, 174, 192.

⁵⁹ Ebû İshâk el-Fezârî, *es-Siyer*, 105, 110, 153, 163, 171, 192.

⁶⁰ Ebû İshâk el-Fezârî, *es-Siyer*, 114.

⁶¹ Kitabın 1/5'i ancak günümüze ulaşabilmiştir. Güleç, "Fezârî, Ebû İshak", 12/539. Eseri, Ebû İshak'tan talebeleri Muâviye b. Amr, Mahbûb b. Mûsâ el-Antâkî ve Müseyyeb b. Vâdîh rivayet etmişlerdir. Sabuncu - Sabuncu, "Ebû İshak el-Fezârî (ö. 188/804) ve Kitâbü's-Siyer Adlı Eseri", 325.

⁶² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/152; Güleç, "Fezârî, Ebû İshak", 12/539.

⁶³ Sabuncu - Sabuncu, "Ebû İshak el-Fezârî (ö. 188/804) ve Kitâbü's-Siyer Adlı Eseri", 312.

⁶⁴ Ebû İshak'ın *Kitâbü's-Siyer*'i hakkında makale yazan Sabuncu'lar onun *Kütüb-i Sitte*'deki rivayetleriyle ilgili oldukça kısa bilgi vermişlerdir. Buna göre Buhârî'nin *Sahîh*'inde iki, Müslim'in *Sahîh*'inde üç, İbn Mâce'nin *Sünen*'inde bir ve Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde dokuz olmak üzere toplam

olup olmamaları, Hz. Peygamberle ve müelliflerle arasındaki kişi sayısı, hocaları, talebeleri, sıhhat durumları ve konuları yönüyle sırasıyla incelenecektir.

Ebû İshâk, İmâm Mâlik'in talebesi olduğundan *el-Muvatta* nüshalarında onun rivayeti yer almamaktadır.

Sahîh-i Buhârî'de Ebû İshak'ın rivayet ettiği on altı merfû hadis vardır. Bunlardan on tanesi cihad,⁶⁵ üçü megazi⁶⁶ ve birer tanesi de cuma,⁶⁷ rikâk⁶⁸ ve temenni⁶⁹ konuları ile ilgilidir. Megâzî ve temenni konularındaki rivayetler de savaşla ilgili olması hasebiyle rivayetlerin on dört tanesinin cihad mevzusu ile ilgili olduğu ifade edilebilir.

Bazı rivayetlerde onunla Hz. Peygamber arasında üç veya dört kişi bulunurken bazılarında iki kişi olduğu görülmektedir. On altı rivayetin dokuz tanesi bir hocası ve Enes b. Mâlik vasıtasıyla yani iki kişi aracılığıyla nakledilmiştir. Bu dokuz rivayetin sekizini Enes b. Mâlik'ten nakleden hocası Humeyd et-Tavîl⁷⁰ ve bir tanesinde ise hocası⁷¹ Abdullah b. Abdurrahman el-Ensârî'dir. Geri kalan yedi rivayetten altısını⁷² hocası Musa b. Ukbe⁷³ ve bir tanesini de Mâlik b. Enes'ten aktarmıştır.⁷⁴

Ebû İshak ile müellif Buhârî arasında bir rivayette bir kişi varken, diğer on beş rivayette iki kişi bulunmaktadır. Bir kişinin bulunduğu rivayette Ebû İshak'ın talebesi ve Buhârî'nin hocası olan râvi, Muhammed b. Ukbe eş-Şeybânî olup bu rivayet Buhârî'nin rubâiyyatındandır.⁷⁵ On beş rivayetin birini nakleden talebesi Âsım b. Yusuf el-Yerbûî⁷⁶ iken, diğer on dört rivayeti nakleden talebesi ise Muâviye b. Amr el-Ezdî'dir.

Sahîh-i Müslim'de Ebû İshak'ın naklettiği beş merfû rivayet bulunmaktadır. Bunlardan biri namaz,⁷⁷ biri cenâiz,⁷⁸ biri imâre,⁷⁹ biri sahâbenin fazileti⁸⁰ ve bir

→

15 rivayete ulaştıklarını bildirmişler; ayrıca Tirmizî ve Nesâî'nin *Sünen*lerindeki rivayetlere hiç değinmemişlerdir. Sabuncu - Sabuncu, "Ebû İshak el-Fezârî (ö. 188/804) ve Kitâbü's-Siyer Adli Eseri", 322-323. Bizim tespitimize göre Ebû İshak'ın *Kütüb-i Sitt*e'de 58 rivayeti bulunmaktadır.

⁶⁵ Buhârî, "Cihad ve's-Siyer", 6 (No. 2642), 22 (No. 2663), 32 (No. 2678), 33 (No. 2679), 58 (No. 2715), 59 (No. 2716), 62 (No. 2722), 101 (No. 2784), 111 (No. 2804), 153 (No. 2861).

⁶⁶ Buhârî, "Megâzî", 8 (No. 3761), 27 (No. 3873), 36 (No. 3993).

⁶⁷ Buhârî, "Cuma", 39 (No. 898).

⁶⁸ Buhârî, "Rikâk", 51 (No. 6184).

⁶⁹ Buhârî, "Temenni", 8 (No. 6810).

⁷⁰ Buhârî, "Cuma", 39 (No. 898), "Cihad ve's-Siyer", 6 (No. 2642), 33 (No. 2679), 59 (No. 2716), 101 (No. 2784), "Megâzî", 8 (No. 3761), 27 (No. 3873), "Rikâk", 51 (No. 6184).

⁷¹ Buhârî, "Cihad ve's-Siyer", 101 (No. 2722). Abdullah b. Abdurrahman b. Ma'mer Ebû Tuvâle el-Ensârî, Enes b. Mâlik'ten hadis rivayet etmiş tâbiî, hicri 130 yılından sonra vefat etmiştir. Zehebî, *Siyer*, 5/251.

⁷² Buhârî, "Cihad ve's-Siyer", 22 (No. 2663), 32 (No. 2678), 58 (No. 2715), 111 (No. 2804), 153 (No. 2861), "Temenni", 8 (No. 6810). Mûsâ b. Ukbe'nin rivayetlerinin hepsi cihatla ilgilidir. O, bu rivayetleri Abdullah b. Ebû Evfâ ve Abdullah b. Ömer'den rivayet etmiştir.

⁷³ Ebû Muhammed Mûsâ b. Ukbe el-Medenî, tâbiîn âlimi, ilk megâzî müelliflerinden olup 141/758 yılında vefat etmiştir. Zehebî, *Siyer*, 6/114-118.

⁷⁴ Buhârî, "Megâzî", 36 (No. 3993).

⁷⁵ Buhârî, "Cuma", 39 (No. 898).

⁷⁶ Buhârî, "Cihad ve's-Siyer", 153 (No. 2861).

⁷⁷ Müslim, "Salât", 199 (No. 474).

tanesi de birr ve sıla⁸¹ konularıyla ilgilidir. Birr ve sıla ile ilgili rivayet aynı zamanda cihadla da alakalıdır. Rivayetlerin isnadında onunla Resûlullah arasında bazı rivayetlerde üç, bazı rivayetlerde ise dört kişi bulunmaktadır. Ebû İshak hadislardan birini hocası Ebû İshak eş-Şeybânî,⁸² birini Hâlid el-Hazzâ,⁸³ birini Süheyl b. Ebî Salih,⁸⁴ birini Ubeydullah b. Ömer⁸⁵ ve birini de A'meş'ten nakletmiştir.⁸⁶

Ebû İshak ile yazar Müslim arasında iki rivayette birer kişi bulunmakta, onlar aynı zamanda Müslim'in de hocası olan Muhammed b. Abdurrahman b. Sehm el-Antâkî⁸⁷ ve Abdullah b. Avn el-Hilâlî'dir.⁸⁸ Diğer üç rivayette ise iki kişi bulunmakta, bunlardan Muâviye b. Amr, Ebu İshak'tan iki hadis,⁸⁹ Musa b. Hâlid eş-Şâmî ise bir hadis rivayet etmiştir.⁹⁰

Sünen-i Ebû Dâvûd'da Ebû İshak'ın naklettiği on sekizi merfû, biri maktû olmak üzere toplam on dokuz rivayeti bulunmaktadır. Merfû rivayetlerin üçü namaz,⁹¹ dokuzu cihad,⁹² ikisi cenaiz⁹³ ve birer tanesi de giyim,⁹⁴ diyet,⁹⁵ sünnet⁹⁶ ve edeb⁹⁷ konularıyla ilgilidir. Edeb konusundaki rivayet cihad konusundaki bir rivayetle aynı olup, dolayısıyla o da aynı zamanda cihadla ilgilidir. Onu da cihad konusundan saydığımızda Ebû İshak'ın cihadla ilgili rivayetleri on tane olmaktadır. Maktû rivayet ise tâbiîn döneminde bir savaş sonucunda ganimetten bir şey alan kişiye yapılan uygulama ile ilgilidir.⁹⁸ Buradaki rivayetlerde Ebû İshak ile Hz. Peygamber arasında üç, dört ve beş kişi bulunmaktadır.

Eserde Ebû İshak'ın hocası Ebû İshak eş-Şeybânî'den üç,⁹⁹ Âsım b. Süleyman el-Basrî¹⁰⁰ ve Süfyân es-Sevrî'den¹⁰¹ iki, Humeyd et-Tavîl,¹⁰² Hişâm b. Ur-

→

⁷⁸ Müslim, "Cenâiz", 7 (No. 920).

⁷⁹ Müslim, "İmâre", 131 (No. 1891).

⁸⁰ Müslim, "Fezâilü's-Sahâbe", 140 (No. 2479).

⁸¹ Müslim, "Bir ve Sıla", 6 (No. 2549).

⁸² Müslim, "Salât", 199 (No. 474).

⁸³ Müslim, "Cenâiz", 7 (No. 920).

⁸⁴ Müslim, "İmâre", 131 (No. 1891).

⁸⁵ Müslim, "Fezâilü's-Sahâbe", 140 (No. 2479).

⁸⁶ Müslim, "Bir ve Sıla", 6 (No. 2549).

⁸⁷ Müslim, "Salât", 199 (No. 474).

⁸⁸ Müslim, "İmâre", 131 (No. 1891).

⁸⁹ Müslim, "Cenâiz", 7 (No. 920), "Bir ve Sıla", 6 (No. 2549).

⁹⁰ Müslim, "Fezâilü's-Sahâbe", 140 (2479). Musa b. Halid'in *Kütüb-i Sitte*'de bulunan tek rivayeti budur. Mizzi, *Tehzibü'l-Kemâl fi esmâ'ir-ricâl*, 29/54-55.

⁹¹ Süleymân b. el-Eş'aş es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnaût, Muhammed Kâmil Karra el-Belelî (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430), "Salât", 76 (No. 622), 138 (No. 833), 359 (No. 1528).

⁹² Ebû Dâvûd, "Cihâd", 58 (No. 2566), 6 (No. 2578), 88 (No. 2613), 96 (No. 2631), 120 (No. 2675), 142 (No. 2712), 149 (No. 2726), 150 (No. 2727), 158 (No. 2753).

⁹³ Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 21 (No. 3118), 71 (No. 3216).

⁹⁴ Ebû Dâvûd, "Libâs", 48 (No. 4158).

⁹⁵ Ebû Dâvûd, "Diyât", 15 (No. 4537).

⁹⁶ Ebû Dâvûd, "Sünne", 16 (No. 4689).

⁹⁷ Ebû Dâvûd, "Edeb", 177 (No. 5268).

⁹⁸ Ebû Dâvûd, "Cihâd", 143 (No. 2714).

⁹⁹ Ebû Dâvûd, "Salât", 76 (No. 622), "Cihâd", 120 (No. 2675), "Edeb", 177 (No. 5268).

ve,¹⁰³ Musa b. Ukbe,¹⁰⁴ Abdullah b. Şevzeb el-Basrî,¹⁰⁵ Salih b. Muhammed b. Zâide,¹⁰⁶ Küleyb b. Vâil,¹⁰⁷ Zâide b. Kudâme,¹⁰⁸ Âsım b. Küleyb,¹⁰⁹ Hâlid el-Hazzâ,¹¹⁰ Yunus b. Ebî İshak,¹¹¹ Saîd b. İyâs el-Cüreyrî el-Basrî¹¹² ve A'meş'ten¹¹³ birer hadisi bulunmaktadır.

Sünen'de Ebû İshak ile Ebû Dâvûd arasında bir kişi bulunmaktadır. Yani Ebû Dâvûd aynı zamanda hocaları olan, Ebû İshak'ın talebelerinden direkt hadis almıştır. Bir rivayette bu râvi Abdülmelik b. Habib Ebû Mervân el-Massîsî,¹¹⁴ iki rivayette Rebî' b. Nâff' Ebû Tevbe el-Halebî et-Tarsûsî¹¹⁵ ve geriye kalan on altı rivayette ise Mahbûb b. Musa el-Antâkî'dir.

Ebû Dâvûd'un bir hoca vasıtasıyla Ebû İshak'tan rivayet etmesinde, yirmili yaşlardan sonra Anadolu'ya gelmesi ve Adana, Misis, Ceyhan, Tarsus, Erzin ve Harran gibi o günün ilim merkezlerinde âlimlerden ilim alması etkili olmalıdır.¹¹⁶ Nitekim burada kendilerinden hadis aldığı üç hocasının nisbelerinden onların Anadolu'da yaşadıkları anlaşılmaktadır.

Sünen-i Tirmizî'de Ebû İshak'ın rivayet ettiği üç merfû hadis vardır. Bunlardan biri namaz,¹¹⁷ biri sefer,¹¹⁸ biri de Kur'an tefsiri¹¹⁹ ile ilgilidir. Onunla Resûlullah arasında üç veya dört kişi bulunmaktadır. Ebû İshak rivayetlerden birini Süleymân b. Mihrân el-A'meş,¹²⁰ birini Süfyân b. Hüseyin el-Vâsîti,¹²¹ bir tanesini ise Süfyân es-Sevrî'den¹²² almıştır.

Bir rivayette Ebû İshak ile müellif Tirmizî arasında Ebû Bekir Muhammed b. Ebân yer alırken (ö. 245/859),¹²³ diğer iki rivayette iki kişi yer almaktadır. Bu

→

¹⁰⁰ Ebû Dâvûd, "Salât", 359 (No.1528), "Cihâd", 58 (No. 2566).

¹⁰¹ Ebû Dâvûd, 88 (No. 2613), "Cenâiz", 71 (No. 3216).

¹⁰² Ebû Dâvûd, "Salât", 138 (No. 833).

¹⁰³ Ebû Dâvûd, "Cihâd", 6 6 (No. 2578).

¹⁰⁴ Ebû Dâvûd, "Cihâd", 96 (No. 2631).

¹⁰⁵ Ebû Dâvûd, "Cihâd", 142 (No. 2712).

¹⁰⁶ Ebû Dâvûd, "Cihâd", 143 (No. 2714).

¹⁰⁷ Ebû Dâvûd, "Cihâd", 149 (No. 2726).

¹⁰⁸ Ebû Dâvûd, "Cihâd", 150 (No. 2727).

¹⁰⁹ Ebû Dâvûd, "Cihâd", 158 (No. 2753).

¹¹⁰ Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 21 (No. 3118).

¹¹¹ Ebû Dâvûd, "Libâs", 48 (No. 4158).

¹¹² Ebû Dâvûd, "Diyât", 15 (No. 4537).

¹¹³ Ebû Dâvûd, "Sünne", 16 (No. 4689).

¹¹⁴ Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 21 (No. 3118).

¹¹⁵ Ebû Dâvûd, "Salât", 76 (No.622), 138 (No. 833).

¹¹⁶ Mehmet Dinçoğlu, *Ebu Davud'un Sünen'i (Kaynakları ve Tasnif Metodu)* (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 35-36.

¹¹⁷ Tirmizî, "Salat", 1 (No. 151).

¹¹⁸ Tirmizî, "Sefer", 7 (No. 563).

¹¹⁹ Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'an", 31 (No. 3193).

¹²⁰ Tirmizî, "Salat", 1 (No. 151).

¹²¹ Tirmizî, "Sefer", 7 (No. 563).

¹²² Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'an", 31 (No. 3193).

¹²³ Tirmizî, "Sefer", 7 (No. 563).

iki rivayetin birinde onun talebesi Ebû Üsâme Hammâd b. Üsâme¹²⁴ iken diğeri de Muâviye b. Amr'dır.¹²⁵

Sünen-i Nesâî'de Ebû İshak'ın on ikisi merfû, biri maktû olmak üzere toplam on üç rivayeti bulunmaktadır. Merfû rivayetlerin beşi mürsel olup bunlar ganimetlerle ilgili hadislerdir.¹²⁶ Mürseller dışındaki yedi merfû rivayetin biri imamlık,¹²⁷ biri nikah,¹²⁸ biri hayl/at,¹²⁹ biri ahhâs/vakıf¹³⁰ ve üç tanesi de ganimet taksimiyle ilgilidir.¹³¹ Ganimetle ilgili rivayetlerin birinde Resûlullah'ın kendisi için yazdığı mektubu zikreden meçhul bir sahâbî¹³² ve o mektupta bulunan bilgiler yer almaktadır.¹³³ Ganimet ve at konusuyla ilgili rivayetler aynı zamanda cihadla da ilgilidir. Maktû rivayet de ganimetle ilgili olup Ömer b. Abdülâzîz'in (ö. 101/720) sözüdür.¹³⁴

Ebû İshak ile Hz. Peygamber arasında bir rivayette iki kişi vardır. Bunlar sırasıyla hocası Humeyd et-Tavîl ve Enes b. Mâlik'tir.¹³⁵ Diğer rivayetlerde ikiden fazla kişi olduğu görülmektedir. O, *Sünen-i Nesâî*'deki rivayetlerin her birini farklı bir hocasından almıştır. Hocaları, rivayetlerinin sırasına göre sırasıyla İbn Cüreyc, Humeyd et-Tavîl, Süheyl b. Ebî Salih, Abdullah b. Avn el-Müzenî, Evzâî, Abdurrahman b. Ayyâs el-Medenî, Şuayb b. Ebû Hamza el-Hımsî, Zâide b. Kudâme, Süfyân es-Sevrî, Musa b. Ebî Âişe el-Kûfî, Mutarrif b. Tarîf el-Kûfî, Saîd b. İyâs el-Cüreyrî ve Şerîk b. Abdullah en-Nehaî'dir.

Müellif Nesâî ile Ebû İshak'ın arasında iki kişi yer almaktadır. Bir rivayette Ebû İshak'tan hadis nakleden talebesi Muhammed b. Kesîr el-Massîsî,¹³⁶ iki rivayette Muâviye b. Amr¹³⁷ ve diğer on rivayette ise Mahbûb b. Musa el-Antâkî'dir.

İbn Mâce'nin *Sünen*'inde Ebû İshak'ın sadece iki merfû rivayeti bulunmaktadır. Bunlardan biri cenaze,¹³⁸ diğeri ise dua ile ilgilidir. Dua ile ilgili bu rivayet

¹²⁴ Tirmizî, "Salat", 1 (No. 151).

¹²⁵ Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'an", 31 (No. 3193).

¹²⁶ Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî, *el-Müctebâ mine's-Sünen es-Sünenü's-Şuğrâ*, thk. Abdülfettâh Ebû Gıdde (Halep: Mektebetü'l-Ma'âbî'l-İslâmiyye, 1406/1986), "Kasmü'l-Fey", 1 (No. 4142-4145, 4147).

¹²⁷ Nesâî, "İmâme", 59 (No. 863).

¹²⁸ Nesâî, "Nikah", 60 (No. 3336).

¹²⁹ Nesâî, "Hayl", 1 (No. 3562).

¹³⁰ Nesâî, "Ahhâs", 1 (No. 3598).

¹³¹ Nesâî, "Kasmü'l-Fey", 1 (No. 4138, 4141, 4146).

¹³² Mektub Züheyr b. Ukayş oğullarına gönderilmiş olup, rivayette ismi zikredilmeyen sahâbînin şair sahâbî, Nemir b. Tevleb el-Uklî (ö. 14/635) olduğu anlaşılmaktadır. bk. Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-aşhâb*, thk. Alî Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1413/1992), 4/1531-1532; İbnü'l-Eşîr, *Üsdü'l-gâbe*, 5/336-337; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî İbn Hacer, *el-İşâbe fî temyizi's-şahâbe*, thk. Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd, 'Alî Muhammed Mu'avvaḍ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415/1994), 6/370-371.

¹³³ Nesâî, "Kasmü'l-Fey", 1 (No. 4146).

¹³⁴ Nesâî, "Kasmü'l-Fey", 1 (No. 4135).

¹³⁵ Nesâî, "Nikah", 60 (No. 3336).

¹³⁶ Nesâî, "Nikah", 60 (No. 3336).

¹³⁷ Nesâî, "İmâme", 59 (No. 863), "Ahhâs", 1 (No. 3598).

¹³⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvî'nî İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Şuayb el-Arnaût vd.

İbn Mâce'nin teferrüd ettiği rivayetlerdendir.¹³⁹ Ebû İshak ile Resûlullah arasında üç ve dört kişi bulunmaktadır. Ebû İshak rivayetlerden birini Hâlid el-Hazzâ'dan¹⁴⁰ rivayet ederken, diğerini Ebû Şeybe¹⁴¹ adında bir kişiden rivayet etmiştir.¹⁴²

Ebû İshak ile müellif İbn Mâce arasında iki kişi yer almaktadır. Rivayetlerin birinde Ebû İshak'ın talebesi Muâviye b. Amr¹⁴³ iken, diğerinde Muhammed b. Seleme el-Harrânî'dir.¹⁴⁴

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Ebû İshak'ın otuz dokuz merfû rivayeti vardır. Bunlardan on dördü cihad,¹⁴⁵ dördü cenaze,¹⁴⁶ üçer tanesi megâzi-siyer¹⁴⁷ ve mesâcid,¹⁴⁸ ikişer tanesi tefsir¹⁴⁹ ve zekât,¹⁵⁰ birer tanesi de hac,¹⁵¹ eşribe,¹⁵² edeb,¹⁵³ imâre,¹⁵⁴ hudûd,¹⁵⁵ fiten,¹⁵⁶ namaz,¹⁵⁷ tıp,¹⁵⁸ et'ime,¹⁵⁹ fey¹⁶⁰ ve imâme¹⁶¹ konularıyla ilgilidir. Megâzi ve fey konularının da savaşıyla ilgili olması hasebiyle Ebû İshak'ın rivayetlerinin on sekiz tanesinin cihad mevzuusuyla alakalı olduğu tezahür etmektedir. Ebû İshak ile Resûlullah arasında iki rivayette iki kişi bulunurken diğer rivayetlerde üç ve üçten fazla kişi bulunmaktadır. Hz. Peygamberle Ebû İshak arasında iki kişinin bulunduğu rivayetin birinde hocası Abdullah b. Abdurrahman el-Ensârî ile Enes b. Mâlik iken, diğer rivayette ise hocası Sa'd b. Târik Ebû Mâlik el-Eşcaî ile sahâbî Muhammed b. Hâtıb'dır (ö. 74/693).¹⁶²

→

(Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430), "Cenâze", 6 (No. 1454).

¹³⁹ İbn Mâce, "Dua", 9 (No. 3859).

¹⁴⁰ İbn Mâce, "Cenâze", 6 (No. 1454).

¹⁴¹ İbn Mâce, "Dua", 9 (No. 3859).

¹⁴² Ebû Şeybe meçhul bir kişi olup, Sindî onu cerh eden ve tevsik eden birini görmediğini söylemiştir. Ebû'l-Hasen Nûruddîn Muhammed b. Abdilhâdî es-Sindî, *Kifâyetü'l-Hâce fi Şerhi Süneni İbn Mâce* (Beyrut: Dâru'l-Cil, ts.), 2/437.

¹⁴³ İbn Mâce, "Cenâze", 6 (No. 1454).

¹⁴⁴ İbn Mâce, "Dua", 9 (No. 3859).

¹⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/301 (No. 2500), 7/279-280 (No. 4247), 15/100 (No. 9187), 101 (No. 9188-9189), 18/353 (No. 11840), 21/306-307 (No. 13791), 29/203 (No. 17657), 37/131 (No. 22465), 387 (No. 22714), 392 (No. 22719), 421-422 (No. 22762), 39/132 (No. 23728), 40/145 (No. 24119).

¹⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/87 (No. 657), 4/234-235 (No. 2412), 15/99-100 (No. 9185), 44/165 (No. 26543).

¹⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30/212 (No. 18278), 538 (No. 18571), 31/308-309 (No. 18973).

¹⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/231 (No. 7835), 23/230 (No. 14980), 231 (14981).

¹⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/296-297 (No. 2495), 490-491 (No. 2769).

¹⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/394 (No. 8790), 17/176 (No. 11105).

¹⁵¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/409 (No. 8810).

¹⁵² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/219-220 (No. 6644).

¹⁵³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15/90 (No. 9171).

¹⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15/100 (No. 9186).

¹⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 17/178 (No. 11107).

¹⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 23/47 (No. 14696).

¹⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 23/228 (No. 14979).

¹⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 23/344 (No. 15146).

¹⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 37/185-186 (No. 22509).

¹⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 37/391 (No. 22718).

¹⁶¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 45/169 (No. 27192).

¹⁶² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30/212 (No. 18278).

Ebû İshak *Müsned*'deki rivayetlerinin sekizini A'meş,¹⁶³ beşer tanesini Sevrî¹⁶⁴ ve Evzâî,¹⁶⁵ dördünü Abdurrahman b. Ayyâs el-Medenî,¹⁶⁶ üçer tanesini İbn Cüreyc¹⁶⁷ ve Süheyl b. Ebî Sâlih,¹⁶⁸ ikisini Zâide b. Kudâme¹⁶⁹ ve birer tanesini de Şu'be b. Haccâc,¹⁷⁰ Atâ b. es-Sâib (ö. 136/753),¹⁷¹ Muhammed b. Ebî Hafsa el-Basrî (ö. 150/767),¹⁷² Abdullah b. Abdurrahman el-Ensârî,¹⁷³ Safvân b. Amr el-Hımsî,¹⁷⁴ Ebû Mâlik el-Eşcaî,¹⁷⁵ Abdülmelik b. Umeyr b. Süveyd (ö. 136/753),¹⁷⁶ Hişâm b. Urve¹⁷⁷ ve Hâlid el-Hazzâ'dan almıştır.¹⁷⁸ Ebû İshak ile müellif arasında bir kişi bulunmakta ve rivayetlerin hepsinde bu kimse Ebû İshak'ın talebesi ve Ahmed b. Hanbel'in hocası Muâviye b. Amr'dır.

Sünen-i Dârimî'de Ebû İshak'ın on biri merfû, ikisi mevkuf ve beşi maktû olmak üzere toplam on sekiz rivayeti bulunmaktadır. Merfû rivayetlerin dördü siyer,¹⁷⁹ ikişer tanesi zekât¹⁸⁰ ve Fezâilü'l-Kur'an,¹⁸¹ birer tanesi de namaz,¹⁸² rüya¹⁸³ ve cihad¹⁸⁴ konularıyla ilgilidir. Buradaki siyer rivayetlerinin de savaş konusuyla ilgili olmaları sebebiyle Dârimî'deki merfû rivayetlerin beş tanesinin cihad konusuyla ilgili olduğu görülmektedir.

Mevkuf rivayetler ilim konusuyla ilgili olup İbn Mes'ûd¹⁸⁵ ve İbn Abbas'ın¹⁸⁶ sözleridir. Maktû rivayetlerin dördü ilimle alakalı olup Humeyd b. Abdurrahman el-Himyerî (ö. 80-90),¹⁸⁷ Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/729),¹⁸⁸ Saîd b.

¹⁶³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/394 (No. 8790), 409 (No. 8810), 15/90 (No. 9171), 99 (No. 9185), 101 (No. 9189), 17/178 (No. 11107), 23/228 (No. 14979), 344 (No. 15146).

¹⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/296-297 (No. 2495), 490-491 (No. 2769), 7/279-280 (No. 4247), 30/538 (No. 18571), 37/131 (No. 22465).

¹⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/219-220 (No. 6644), 13/231 (No. 7835), 17/176 (No. 11105), 18/353 (No. 11840), 23/47 (No. 14696).

¹⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 37/387 (No. 22714), 391 (No. 22718), 392 (No. 22719), 421-422 (No. 22762).

¹⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 23/230 (No. 14980), 231 (No. 14981), 45/169 (No. 27192).

¹⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15/100 (No. 9186-9187), 101 (No. 9188).

¹⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 37/185-186 (No. 22509), 39/132 (No. 23728).

¹⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/87 (No. 657).

¹⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/234 (No. 2412).

¹⁷² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/301 (No. 2500).

¹⁷³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 21/306-307 (No. 13791).

¹⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 29/203 (No. 17657).

¹⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30/212 (No. 18278).

¹⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 31/308-309 (No. 18973).

¹⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 40/145 (No. 24119).

¹⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 44/165 (No. 26543).

¹⁷⁹ Dârimî, "Siyer", 25 (No. 2506), 42 (No. 2525), 45 (No. 2529), 46 (No. 2530).

¹⁸⁰ Dârimî, "Zekât", 6 (No. 1667), 32 (No. 1713).

¹⁸¹ Dârimî, "Fezâilü'l-Kur'an", 1 (No. 3355, 3357).

¹⁸² Dârimî, "Salât", 117 (No. 1440).

¹⁸³ Dârimî, "Rüya", 13 (No. 2199).

¹⁸⁴ Dârimî, "Cihâd", 30 (No. 2466).

¹⁸⁵ Dârimî, "Mukaddime", 23 (No. 213).

¹⁸⁶ Dârimî, "Mukaddime", 32 (No. 355).

¹⁸⁷ Dârimî, "Mukaddime", 19 (No. 149).

¹⁸⁸ Dârimî, "Mukaddime", 23 (No. 214).

Cübeyr (ö. 94/713 [?])¹⁸⁹ ve Yahyâ b. Ebî Kesîr el-Yemâmî'nin (ö. 129/747)¹⁹⁰ sözleridir. Diğer rivayet ise Kur'an'ın faziletiyle ilgili olup Ebû Sâlih Zekvân b. Abdillâh et-Teymî'nin (ö. 101/719-20) sözüdür.¹⁹¹

Rivayetlerin isnadlarında Ebû İshak ile Resûlullah arasında üç ve üçten fazla kişi bulunmaktadır. Ebû İshak *Sünen*'deki rivayetlerin üçünü Abdurrahman b. Ayyâş el-Medenî,¹⁹² ikişer tanesini Ubeydullah b. Ömer¹⁹³ ve A'meş,¹⁹⁴ birer tanesini ise Abdullah b. Avn el-Müzenî,¹⁹⁵ Eslem el-Minkarî el-Kûfî,¹⁹⁶ Leys b. Ebî Süleyym el-Kûfî,¹⁹⁷ Atâ b. es-Sâib,¹⁹⁸ Evzâî,¹⁹⁹ Süfyân b. Hüseyin,²⁰⁰ Dâvûd b. Ebî Hind el-Basrî,²⁰¹ Hişâm b. Hasan el-Ezdî el-Basrî,²⁰² Yunus b. Ubeyd el-Basrî,²⁰³ Süfyân es-Sevrî²⁰⁴ ve Hasen b. Ubeydullah el-Kûfî'den²⁰⁵ rivayet etmiştir.

Sünen'de Ebû İshak ile müellif Dârimî arasında bir kişi bulunmaktadır. Rivayetlerin ikisinde Âsım b. Yusuf el-Yerbûî,²⁰⁶ beşinde Musa b. Hâlid eş-Şâmî²⁰⁷ iken geri kalan on bir rivayette Muhammed b. Uyeyne el-Fezârî'dir.

Sekiz kitapta geçen hadislerle ilgili aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

Ebû İshak'ın bazı rivayetlerinin tekrar olduğu tezahür etmiştir. Buhârî 2679 ile 3873. hadis yine Buhârî 3761 ile 6184. hadis; Buhârî 2804 ve 2861 ile Ebû Dâvûd 2631. rivayet; Buhârî 2722 ile Müsned 13791. hadis; Müslim 474 ile Ebu Dâvûd 622. rivayet; Müslim 920 ile Ebu Dâvûd 3118 ve Müsned 26543. rivayet; Müslim 2479 ile Dârimî 1440. hadis; Ebû Dâvûd 2578 ile Müsned 24119. rivayet; Tirmizi 3193 ile Müsned 2495. hadis; Nesâî 863 ile Müsned 27192. rivayet ve Müsned 22714 ile Dârimî 2530. rivayet mükerrerdır.

Ebû İshak'ın sekiz kitapta 106 merfû, iki mevkuf, yedi de maktû olmak üzere toplam 115 rivayeti bulunmaktadır.²⁰⁸ 106 merfû rivayetin çoğu ahkam konularıyla ilgilidir. 106 rivayetin 57 tanesi yani yarısından fazlası cihad konusuyla ilgilidir. Bundan da onun mücahid bir âlim olması sebebiyle cihadla ilgili rivayet-

¹⁸⁹ Dârimî, "Mukaddime", 32 (No. 340).

¹⁹⁰ Dârimî, "Mukaddime", 49 (No. 607).

¹⁹¹ Dârimî, "Fezâilü'l-Kur'an", 1 (No. 3356).

¹⁹² Dârimî, "Siyer", 42 (No. 2525), 45 (No. 2529), 46 (No. 2530).

¹⁹³ Dârimî, "Salât", 117 (No. 1440), "Rüya", 13 (No. 2199).

¹⁹⁴ Dârimî, "Mukaddime", (No. 3559, "Fezâilü'l-Kur'an", 1 (No. 3357).

¹⁹⁵ Dârimî, "Mukaddime", 19 (No. 149).

¹⁹⁶ Dârimî, "Mukaddime", 23 (No. 213).

¹⁹⁷ Dârimî, "Mukaddime", 23 (No. 214).

¹⁹⁸ Dârimî, "Mukaddime", 32 (No. 340).

¹⁹⁹ Dârimî, "Mukaddime", 49 (No. 607).

²⁰⁰ Dârimî, "Zekât", 6 (No. 1667).

²⁰¹ Dârimî, "Zekât", 32 (No. 1713).

²⁰² Dârimî, "Cihâd", 30 (No. 2460).

²⁰³ Dârimî, "Siyer", 25 (No. 2506).

²⁰⁴ Dârimî, "Fezâilü'l-Kur'an", 1 (No. 3355).

²⁰⁵ Dârimî, "Fezâilü'l-Kur'an", 1 (No. 3356).

²⁰⁶ Dârimî, "Cihâd", 30 (No. 2466), "Siyer", 25 (No. 2506).

²⁰⁷ Dârimî, "Salât", 117 (No. 1440), "Rüya", 13 (No. 2199), "Fezâilü'l-Kur'an", 1 (No. 3355, 3356, 3357).

²⁰⁸ Bunların 58 tanesi *Kütüb-i Sitte*'de, geriye kalan 57 tanesi ise *Müsne'd*'de ve Dârimî'nin *Sünen*'indedir.

lere daha çok ilgi gösterdiği anlaşılmaktadır. Yaşadığı şehrin sugurda olması ve Bizans ile devam eden savaşların bunda etkili olduğu da söylenebilir.

Ebû İshak, 41 hocasından naklettiği 115 rivayetin on üç tanesini A'meş, onar tanesini Humeyd et-Tavîl ve Süfyân es-Sevrî, sekiz tanesini Abdurrahman b. Ayyâş, yedişer tanesini Musa b. Ukbe ve Evzâî ve beş tanesini Süheyl b. Ebî Sâlih'ten almıştır. Yine dört hocadan dört rivayet, bir hocadan üç, yedi hocadan iki rivayet naklederken yirmi iki hocadan ise bir rivayet nakletmiştir. Yani o, rivayetlerin altmışını yani yarıdan fazlasını yedi hocadan rivayet etmiştir. 55 tanesini ise 34 hocasından nakletmiştir. Hocalarının çoğunun Irak bölgesinden ve özellikle Kûfe şehrinde olduğu anlaşılmaktadır. Bunun da onun ilim öğrendiği gençlik yıllarını Kûfe ve Irak bölgesinde geçirmesi sebebiyle olduğu anlaşılmaktadır.

Ebû İshak'tan mezkûr kaynaklardaki 106 merfû, iki mevkuf ve yedi maktû toplam 115 rivayeti on dört talebesi rivayet etmiştir. Muâviye b. Amr 59, Mahbûb b. Musa 26, Muhammed b. Uyeyne 11, Musa b. Hâlid altı, Âsım b. Yusuf üç, Rebî b. Nâfi' iki hadis rivayet ederken diğer sekiz talebesi ise birer hadis nakletmişlerdir. Yani ondan rivayetlerden yarıdan fazlasını bir talebesi nakletmiştir. Ebû İshak'tan rivayeti bulunan talebelerine bakıldığında yaklaşık yarısının Anadolu şehirleri olan Misis, Antakya, Harran ve Tarsus şehirlerinin nisbeleriyle anıldığı görülmektedir. Bundan da hicri ikinci asırda bu şehirlerde belli bir ilmi birikimin olduğu ortaya çıkmaktadır. Diğer talebelerinin ise Kûfe, Bağdat ve Dımaşk gibi şehirlerinden olduğu görülmektedir.

Ebû İshak'ın hocalarının cerh-ta'dîl durumuna bakıldığında onların otuz üç tanesinin hadis rivayetinde imam, hâfız, sebt ve sika gibi sıfatlarla anılan kişilerden olduğu görülmektedir. Onlardan dört tanesinin sadûk olduğu görülürken,²⁰⁹ dört tanesinin ise zayıf olarak değerlendirildiği ortaya çıkmaktadır.²¹⁰ Ebû İshak'ın talebelerinin cerh-ta'dîl durumuna bakıldığında zayıf olarak değerlendirilen Muhammed b. Kesîr isimli talebesinin dışındaki diğer on üç talebesinin kendilerinden hadis alınabilecek güvenilir kişilerden olduğu anlaşılmaktadır. Araştırma neticesinde Ebû İshak'ın naklettiği 115 rivayetin sıhhat durumuna bakıldığında yetmiş üçünün sahih, yirmi sekizinin hasen ve on dört tanesinin de zayıf olduğu ortaya çıkmaktadır.

Ebû İshak'ın zikri geçen hadis kitaplarındaki bazı rivayetlerinin *Kitâbü's-Siyer*'inde yer aldığı görülmüştür. Bunlar, *Siyer* 1/144'deki rivayetle Ebû Dâvûd 2675. hadis; *Siyer* 1/172'deki rivayetle *Müsned* 22465. hadis; *Siyer* 1/189'daki rivayetle Ebû Dâvûd 2726. hadis; *Siyer* 1/234'deki rivayetle Ebû Dâvûd 2712. hadis; *Siyer* 1/235'deki rivayetle *Müsned* 2271 ve Dârimî 2530. hadis; *Siyer* 1/236'daki rivayetle Nesâî 863 ve *Müsned* 27192. hadis; *Siyer* 1/239'daki rivayet-

²⁰⁹ Sadûk olan dört hocası Küleyb b. Vâil, Süheyl b. Ebî Salih, Atâ b. es-Sâib ve Şerîk b. Abdullah'tır.

²¹⁰ Zayıf olan dört hocası Salih b. Muhammed b. Zâide, Leys b. Ebî Süleym, Muhammed b. Ebî Hafsa ve Ebû Şeybe'dir. Bunların her birinden birer hadis rivayet edilmiş olup; Muhammed b. Ebî Hafsa'nın rivayet ettiği hadis hasen olarak değerlendirilirken, diğer üçünün rivayet ettiği hadis ise zayıf olarak değerlendirilmiştir.

le Buhârî 3993. hadislerdir. Eserin diğer kısımları günümüze ulaşmış olsaydı bu sayının daha çok artacağı anlaşılmaktadır. *Kitâbü's-Siyer*'de de yer alan bu rivayetlerin cihad ve ganimet dağılımıyla ilgili hadisler olduğu tezahür etmektedir.

Sonuç

Ebû İshak el-Fezârî hayatını Kûfe, Dımaşk ve Misis şehirlerinde geçirmiş bir âlimdir. Birçok hocadan ilim almıştır. Bazı hocaları tâbiînden olup bu sebeple o, tebeu't-tâbiîn neslindendir. Evzâî, Süfyân es-Sevrî ve Mâlik b. Enes gibi müctehid âlimler, hocalarından bazılarıdır. Kendi dönemindeki ilim ehli, onun âlim, sâlih, ilmini yaşayan ve sünnete tabi bir kimse olduğu konusunda şahitlik etmişlerdir. O, aynı zamanda inancını yaymak için canını feda etmekten çekinmemiş hem ilim öğretmek hem de cihad etmek için sınır şehirlerine gelmiş ve geri kalan ömrünü orada tamamlamıştır.

Farklı ilim dallarından faydalanmakla birlikte özellikle hadis ve fıkıh alanında kendini yetiştirmiştir. Rivayetleri başta *Kütüb-i Sitte* olmak üzere hadis kitaplarında yer almıştır. Tebeu't-tâbiîn neslinden olması sebebiyle bazı rivayetlerde onunla Hz. Peygamber arasında iki kişi bulunmaktadır. *Kütüb-i Sitte*, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'i* ve *Sünen-i Dârimî*'de 106 merfû, iki mevkuf, yedi de maktû olmak üzere toplam 115 rivayeti bulunmaktadır. Merfû rivayetlerin çoğu ahkam konularıyla ilgili olup onların yarısından fazlası cihad mevzuusuyla alakalıdır. Cihad konusuyla ilgili rivayetlerinin çok olmasında onun bir murabıt olarak sınır bölgesine gelerek cihad etmesinin önemli bir etken olduğu söylenebilir.

Ebû İshak'ın hocalarının ve kendisinden rivayette bulunan talebelerinin çoğu, cerh-ta'dîl açısından güvenilir kişilerdir. Onun rivayet ettiği hadislerin yetmiş üçünün sahih, yirmi sekizinin hasen ve on dört tanesinin de zayıf olduğu görülmüştür. Ebû İshak fıkıh alanında da kendisini geliştirmiş ve bir eser telif etmiştir. Onun devletler arası hukuk alanında yazdığı *Kitâbü's-Siyer* isimli kitabı, kendi alanında yazılan ilk eserlerdendir. Fakat onun çok az bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir.

Ebû İshak ömrünün yaklaşık son kırk yılını Anadolu'ya gelerek bugün Adana sınırları içinde olan Misis'te geçirmiş ve Anadolu'nun İslâmlaşmasına katkıda bulunmuştur. Onun gibi Anadolu'ya gelip buranın İslâmlaşmasında ve Müslümanlaşmasında emeği geçen ve oraların manevi tapusu konumunda olan başta âlim, komutan ve buna benzer emeği geçmiş kişilerin araştırılarak günümüz nesline tanıtılmasının ve onların isimlerinin yaşatılmasının Anadolu'da yaşayan Müslümanlar üzerinde bir görev olduğunu söyleyebiliriz.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım., 1420.
- Akpınar, Ömer Faruk. "Süfyan es-Sevrî'nin Hadis Tarihindeki Yeri Bir Muhaddis Olarak Süfyan es-Sevrî". *Diyanet İlmi Dergi* 51/1 (01 Mart 2015), 33-70. <https://doi.org/10.61304/did.383250>
- Ateş, Ali Osman. "İlk Dört Asırda Adana ve Çevresinde Yaşayan Hadis Alimleri". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 2/1 (01 Mart 2002), 1-48.
- Avcı, Casim. "Sugûr". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 37/473-474. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Aydın, Mustafa. "XVI. Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu". *Anadolu'da İslâmiyet'in Yayılmasında Muhaddislerin Rolü (Adana, Misis ve Tarsus Özelinde)*. 206-217. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2022.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm. *et-Târihu'l-kebîr*. thk. Heyet. 8 Cilt. Haydarabad: Dâiratü'l-Me'ârifil-'Osmâniyye, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm. *Şahîhu'l-Buhârî*. thk. Muştafa Dîb el-Buğâ. 6 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Keşîr, 3. Basım, 1414/1993.
- Dadan, Ali. "Câhiliye Bedevî Arap Zihninin Son Peygamberle İmtihani: Uyeyne b. Hısn Örneği". *İSTEM* 36 (Aralık 2020), 229-252. <https://doi.org/10.31591/istem.833520>.
- Dârimî, Ebû Muhammed 'Abdullah b. 'Abdurrahmân. *Sünenü'd-Dârimî*. thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî. 4 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğnî, 2000.
- Demirkent, Işık. "Misis". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 30/178-181. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Dinçoğlu, Mehmet. *Ebu Davud'un Sünen'i (Kaynakları ve Tasnif Metodu)*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'aş es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Şuayb el-Arnaût, Muhammed Kâmil Karra el-Belelî. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430.
- Ebû İshâk el-Fezârî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed. *es-Siyer*. thk. Fârûk Hammâde. Beyrut: y.y., 1987.
- Ebû Nuaym el-İşfahânî, Ebû Nu'aym Ahmed b. 'Abdillâh b. İshâk el-İşfahânî. *Hilyetu'l-evliyâ' ve tabakâtu'l-aşfiyâ'*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî; Dâru'l-Fikr li't-Tabâ'ati ve'n-Neşri; Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1394/1974.
- Erul, Bünyamin. "Uyeyne b. Hısn". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 42/240-242. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Evgin, Abdulkadir. *Tarsuslu Hadis Alimleri*. Tarsus: Tarsus Belediyesi Kültür Yayınları, 2013.
- Güleç, Hasan. "Fezârî, Ebû İshak". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 12/539. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Halîfe b. Hayyât, Ebû 'Amr Halîfe b. Hayyât el-'Uşfurî. *Tabakâtu Halîfe b. Hayyât*. thk. Suheyl Zekkâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1993.
- Haftîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî b. Sâbit el-Bağdâdî. *el-Câmi'u li ahlâkî'r-râvî ve âdâbi's-sâmî'*. thk. Maḥmûd et-Taḥḥân. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1983/1403.
- İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-aşḥâb*. thk. Alî Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1413/1992.
- İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed 'Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî. *el-Cerḥ ve't-ta'dîl*. 9

- Cilt. Haydarabad; Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Turâşi'l-Arabî, 1371.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî. *el-İşâbe fî temyîzi's-şahâbe*. thk. 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd, 'Alî Muhammed Mu'avvaḍ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî. *Tehzîbü't-Tehzîb*. 12 Cilt. Hindistan: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-'Osmâniyye, 1326/1908.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî. *es-Şikât*. 9 Cilt. Hindistan: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-'Osmâniyye, 1393/1973.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-'Âlemiyye, 1430.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî'. *et-Tabakâtü'l-kubrâ*. thk. İhsân Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdir, 1388/1968.
- İbn 'Asâkir, Ebû'l-Kâsım 'Alî b. el-Hasen. *Târîhu Dimeşk*. thk. 'Amr b. Ğurâme el-'Umrevî. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbnü'l-Eşîr, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ebî'l-Kerem Muhammed el-Cezerî. *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-şahâbe*. thk. 'Alî Muhammed Mu'avvîḍ, 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd. 8 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994.
- İclî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih. *Ma'rifetus-şikât min ricâli ehli'l-'ilm ve'l-hadîs ve min eḍ-ḍu'afâ ve zikri mezâhibihim ve aḥbârihim*. thk. 'Abdul'alîm 'Abdul'azîm el-Bestevî. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1405.
- Kapar, Mehmet Ali. "Fezâre (Benî Fezâre)". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 12/538-539. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf. *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400/1980.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Müsnedü's-şahîhu'l-muhtaşar bi nakli'l-adli anî'l-adli ilâ Rasûlillâh sallallâhu aleyhi ve sellem*. thk. Muhammed Fu'âd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Turâşi'l-'Arabî, ts.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb. *el-Müctebâ mine's-Sünen es-Sünenü's-Şuğrâ*. thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde. 9 Cilt. Halep: Mektebetü'l-Maṭbûâtî'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1406/1986.
- Sabuncu, Ömer - Sabuncu, Mahmut. "Ebû İshak el-Fezârî (ö. 188/804) ve Kitâbü's-Siyer Adlı Eseri". *Harran İlahiyat Dergisi* 51 (15 Haziran 2024), 311-332. <https://doi.org/10.30623/hij.1445022>
- Sindî, Ebû'l-Hasen Nûruddîn Muhammed b. Abdilhâdî. *Kifâyetü'l-Hâce fî Şerhi Süneni İbn Mâce*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.
- Şeybânî, Ebû Abdurrahman Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel. *es-Sünne*. thk. Muhammed b. Sa'îd b. Sâlim el-Kahtânî. 2 Cilt. Dammâm: Dâru İbni'l-Qayyim, 1406.
- Tirmizî, Muhammed b. 'İsâ b. Şevre b. Mûsa. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. 5 Cilt. Mısır: Şirketü Mektebeti ve Maṭbaati Muṣṭafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, 1395.
- Tuzcu, Recep. *Adanalı Muhaddis Muhammed b. İsa Tabbâ'*. İstanbul: Kitap Dünyası, 2024.
- Tuzcu, Recep. "Adanalı Muhammed b. İsa b. Necîh et-Tabbâ (ö. 224/839) ve Hadis İlmindeki Yeri". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* XXIV/1 (2013), 1-16.
- Tuzcu, Recep. "İshak b. İsa et-Tabbâ' (ö. 215/830) ve Hadis İlmindeki Yeri". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* XXIX/3 (2018), 570-592.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ. *eḍ-ḍu'afâ'ü'l-kebîr*. thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-'İlmiyye, 1404.

- Yaḥyâ b. Ma'în, Ebû Zekerıyyâ Yaḥyâ b. Ma'în. *Min Kelâmi Ebî Zekerıyyâ Yaḥyâ b. Ma'în fî'r-Ricâl*. thk. Aḥmed Muḥammed Nûr Seyf. Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muḥammed b. Aḥmed b. Osmân. *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*. thk. Alî Muḥammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muḥammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. thk. Şuayb el-Arnaût. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muḥammed b. Ahmed b. Osmân. *Tezhîbü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*. thk. Guneym Abbas Guneym - Mecdî Seyyid Emîn. 11 Cilt. Kahire: el-Fârûku'l-Ḥadîse li't-Ṭıbâ'a ve'n-Neşr, 1425.
- Zehebî, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muḥammed b. Aḥmed b. 'Osmân. *Târîḥu'l-İslâm ve ve-fayâtü'l-meşâhîri'l-a'lâm*. thk. 'Umar 'Abdusselâm et-Tedmurî. 52 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1413/1993.